

STUDIA OBSZARÓW WIEJSKICH
2018, tom 52, s. 157–166
<https://doi.org/10.7163/SOW.52.11>

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE
www.ptgeo.org.pl

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
POLSKA AKADEMIA NAUK
www.igipz.pan.pl

Bariery rozwoju rodzinnych gospodarstw rolnych w opinii ich właścicieli z województwa opolskiego

Barriers to the development of family farms in the opinion of their owners from the Opolskie Voivodeship

Anna Bisaga • Stanisława Sokołowska

Uniwersytet Opolski
Wydział Ekonomiczny
ul. Ozimska 46a, 45-058 Opole
abisaga@uni.opole.pl • stanislawa.sokolowska@uni.opole.pl

Zarys treści. Celem opracowania jest identyfikacja zmian w zachowaniach organizacyjnych i produkcyjnych właścicieli towarowych gospodarstw rolnych służących zapewnieniu trwałości gospodarstw oraz poznanie głównych barier, których przezwyciężenie jest istotne dla budowania potencjałów rozwojowych rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie opolskim. W badaniach uwzględniono czynniki egzogeniczne i endogeniczne, w szczególności: politykę rolną, wielowarstwowe otoczenie instytucjonalne, gotowość rolników do inwestowania, zmiany w technologii produkcji, poszukiwanie nisz specjalizacyjnych. Źródłem informacji były badania ankietowe przeprowadzone wśród właścicieli gospodarstw, produkujących głównie na rynek, o powierzchni powyżej 10 ha UR. Uwzględniając wyniki badań z poszczególnych lat (1992, 2000, 2004, 2008, 2014, 2018), można stwierdzić, że rozwój gospodarstw rolnych w regionie nabiera atrybutów trwałości. W 1992 r. jako rozwojowe postrzegało swoje gospodarstwa 19% respondentów, w 2014 r. 84% i 77% w 2018 r. Zapewnienie trwałości rozwoju gospodarstw rolnych jest istotne dla zintegrowanego rozwoju obszarów wiejskich. Do barier zewnętrznych kierownicy gospodarstw zaliczyli przede wszystkim: niestabilność cen i wadliwą politykę państwa. Natomiast wśród barier wewnętrznych respondenci wskazują głównie na: niską opłacalność produkcji, brak środków na inwestycje i brak następcy. Główny wniosek, jaki można sformułować na podstawie dotychczasowych badań, to potrzeba szerszego myślenia strategicznego o rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, zarówno na poziomie krajowym, jak też regionalnym.

Słowa kluczowe: trwałość rodzinnych gospodarstw rolnych, bariery rozwoju, specjalizacja produkcji.

Wprowadzenie

W przekonaniu coraz liczniejszego grona ekonomistów, polityków i przedstawicieli organizacji pozarządowych żywotność obszarów wiejskich (Cork 1996) i lepsza jakość życia na obszarach wiejskich (Cork 2016) nie są możliwe bez rolnictwa, a w szczególności bez zapewnienia trwałości rozwoju rodzinnych gospodarstw rolnych. Takie stanowisko wynika z oceny wartości zasobów wiejskich i ich zdolności do oferowania zrównoważonych rozwiązań obecnych i przyszłych wyzwań społecznych, które dotyczą wszystkich mieszkańców Unii Europejskiej. Wśród tych wyzwań szczególne znaczenie mają: zapewnienie żywności wysokiej jakości, rozwijanie gospodarki o obiegu zamkniętym, przeciwdziałanie

nie zmianom klimatycznym i ograniczenie zależności od paliw kopalnych. Ponadto sektor rolnictwa i jego powiązane łańcuchy wartości są motorem tworzenia nowych miejsc pracy i wzrostu gospodarczego na obszarach wiejskich. Na poziomie Komisji Europejskiej stawiana jest nawet teza, że od rolnictwa zależy dobrostan całego ugrupowania integracyjnego (EC 2017). Zgodnie z tą tezą zaproponowano instytucjonalne ramy modernizacji Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Głównym założeniem reformy jest zwiększenie roli państw narodowych w tworzeniu planów strategicznych WPR i działań na rzecz rozwoju obszarów wiejskich (ROW) bardziej dostosowanych do potrzeb regionalnych i lokalnych. Takie podejście wymaga identyfikacji barier rozwojowych rolnictwa w poszczególnych regionach i poszerzonych badań w tym zakresie.

W literaturze rzadko podkreślana jest teza, że warunkiem koniecznym rozwoju zrównoważonego jest jego endogenizacja (terytorialność). Oznacza ona, że nie każdy rozwój endogeniczny musi być rozwojem zrównoważonym, ale każdy rozwój zrównoważony ma na celu zapewnienie trwałości i „ulepszanie” występujących lokalnie, regionalnie (miejscowo) kapitałów: naturalnego, rzeczowego, finansowego, ludzkiego, społecznego, kulturowego i instytucjonalnego. Rozwój zrównoważony jest także rozwojem refleksyjnym, co oznacza, że nie jest możliwy bez wiedzy naukowej, eksperckiej i wiedzy niejawniej, która jest zawsze miejscowo zlokalizowana, a staje się mobilna tylko dzięki produktom przenoszącym jej wartość jako swój składnik intelektualny.

Malejące znaczenie rolnictwa w kreowaniu PKB sprawia, że ekonomia rolnictwa jest wypierana z głównego nurtu badań (Czyżewski 2016), a to podważa zasadność WPR i krajowych polityk rolnych. W ten sposób deprecjonowane są również wyzwania stojące przed rolnictwem europejskim w warunkach globalizacji (*Deklaracja Warszawska...* 2011). Wizja rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w UE pozostaje kwestią otwartą. W jej konstruowaniu obowiązują dwa imperatywy: wydajność i zrównoważenie środowiskowe. Krajowe plany strategiczne dotyczące WPR powinny dać zatem odpowiedź na pytanie: ile wydajności, a ile zrównoważenia mają osiągnąć rodzinne gospodarstwa rolne?

Cel, przedmiot i metodyka badań

Celem badań była identyfikacja zmian w zachowaniach organizacyjnych i produkcyjnych właścicieli towarowych gospodarstw rolnych związanych z głównymi barierami rozwojowymi, których przezwyciężenie jest istotne dla budowania potencjałów rozwojowych rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie opolskim. Identyfikacji barier rozwojowych rodzinnych gospodarstw rolnych dokonano w ramach wieloetapowych badań nad zmianami w ich organizacji i produktywności, uwzględniających nie tylko czynniki endogeniczne, ale również egzogeniczne (Bisaga i in. 2010). We wszystkich edycjach badań źródłem informacji były badania ankietowe przeprowadzone wśród kierowników gospodarstw. Badaniami objęto gospodarstwa rolne produkujące głównie na rynek, o powierzchni powyżej 10 ha UR, zlokalizowane w subregionach reprezentatywnych dla rolnictwa województwa opolskiego, w których występuje rolnictwo wysoko intensywne i średnio intensywne (Głogówek, Kietrz, Skarbimierz, Olszanka, Biała i Lubrza). Populacja gospodarstw była dobierana celowo. W pracy wykorzystano głównie wyniki badań z 2014 i 2018 r. Zbiorowość badawcza liczyła po 100 gospodarstw, po 20 z każdego subregionu rolniczego. Przyjęto, że próby 100-elementowe są wystarczająco duże i wnioski z takich prób można

uogólniać (Klepacki 1987). Badania przeprowadzono na tej samej próbie gospodarstw, zastępując jedynie gospodarstwa likwidowane jednostkami produkcyjnymi o zbliżonych charakterystykach. Prezentowane wyniki badań dotyczą głównie imperatywu wydajności. Zrównoważenie środowiskowe będzie przedmiotem innych rozważań. Kontekst wyjaśnienia uzyskanych danych jest wynikiem badań literaturowych i analizy instytucjonalnej programowych dokumentów WPR.

Rozwój jako kryterium trwałości rodzinnych gospodarstw rolnych

Rodzinne gospodarstwa rolne można zaliczyć do struktur długiego trwania (Podedworna 2014). Procesy modernizacyjne w rolnictwie zanegowały wielofunkcyjny model gospodarstwa chłopskiego, zastąpiły wymianę transakcjami czysto formalnymi (Binswanger 2011), ale nie doprowadziły do likwidacji rodzinnych gospodarstw rolnych, które zachowują swoją żywotność nawet w warunkach konkurencji z przedsiębiorstwami rolnymi. Trwałość rodzinnych gospodarstw rolnych w warunkach modernizacji jest źródłem problemu, który definiowany jest jako kwestia agrarna (Czyżewski i Kułyk 2015). Okazuje się, że industrialne rolnictwo i jego efekty uboczne nie wyczerpują potencjału modernizacyjnego rodzinnych gospodarstw rolnych, dlatego też kwestia agrarna zyskuje wciąż nowe oblicza i musi być definiowana ponownie.

W prezentowanych badaniach gospodarstwo rolne jest definiowane jako połączenie zasobów i umiejętności w celu zawierania transakcji wewnętrznych i zewnętrznych. Transakcje zewnętrzne mogą mieć charakter rynkowy lub instytucjonalny. Transakcje wewnętrzne dotyczą głównie mobilizacji, restrukturyzacji i dywersyfikacji posiadanych zasobów, co decyduje o zdolności adaptacyjnej gospodarstw do zmieniających się warunków instytucjonalnych ich funkcjonowania. Transakcje zewnętrzne są organizowane przez powszechne cele gospodarowania, takie jak: zysk, dochód, pozycja rynkowa. Transakcje wewnętrzne wymagają definiowania celów autonomicznych, co wiąże się z budowaniem specyficznych umiejętności i zmianami w organizacji produkcji i zarządzaniu. Potwierdzeniem tej zdolności jest przekonanie właścicieli gospodarstw o rozwojowym charakterze posiadanych jednostek produkcyjnych (zob. tab. 1).

Na podstawie prezentowanych wyników badań można wnioskować, że po 2004 r. wśród gospodarstw rodzinnych w Opolskiem wyodrębniła się grupa gospodarstw ocenianych przez ich właścicieli jako rozwojowe. Ich trwałość pokazuje, że rolnictwo jest ważnym

Tabela 1. Gospodarstwa rozwojowe w opinii ich właścicieli

Rok	Gospodarstwa rozwojowe – wskazania w %
1992	19
2000	27
2004	76
2008	58
2014	84
2018	77

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, podobnie pozostałe tabele.

graczem w zapewnieniu rozwoju obszarów wiejskich, chociaż wiele jego funkcji, z uwagi na instytucjonalne uwarunkowania transakcji rynkowych, pozostaje poza zainteresowaniem ekonomii i polityki.

Należy zatem postawić pytanie: jakie kryteria wpływają na ocenę rolników potencjałów rozwojowych ich jednostek produkcyjnych? W prezentowanych badaniach liczba rolników, którzy deklarują wzrost produkcji w swoich gospodarstwach w ostatnich pięciu latach jest większa od liczby rolników uznających swoje jednostki produkcyjne za rozwojowe. Przykładowo w 2018 r. wzrost produkcji potwierdziło 94% badanych, a na charakter rozwojowy swoich jednostek produkcyjnych wskazywało 77% respondentów.

Wzrost produkcji według badanych jest coraz bardziej zdeterminowany przez następujące czynniki: możliwość powiększenia obszaru gospodarstwa, inwestowanie w nowe maszyny, zmiany w technologii produkcji (zob. tab. 2).

Wzrost produkcji jest zatem warunkiem koniecznym rozwoju rodzinnego gospodarstwa rolnego, ale w opinii badanych nie jest warunkiem wystarczającym.

Wszyscy badani, którzy uznali swoje gospodarstwa rolne za rozwojowe, są przekonani, że w przyszłości mogą zwiększyć wydajność. Jako główne czynniki, które mają zapewnić wzrost wydajności rolnicy w 2018 r. wymieniają w kolejności:

- zakup ziemi – 68%,
- zakup nowych maszyn – 50%,
- przechowalnictwo – 30%,
- nowe odmiany roślin/rasy zwierząt – 19%,
- inwestycje w budynki gospodarcze – 16%.

Reprodukcja rozszerzona jest zatem głównym kryterium decydującym o tym, że właściciel gospodarstwa identyfikuje je jako rozwojowe i jest gotów do jego modernizacji, nawet w zmieniających się warunkach instytucjonalnych. W latach 70. i 80. XX w. w amerykańskiej i europejskiej literaturze bardzo popularna była koncepcja „kieratu technologicznego” – przymusu adaptacji innowacji, którego następstwem jest „pożeranie słabych gospodarstw przez silne” i ich podporządkowanie logice rynku (Cochrane 1979). Interpretacja zebranych danych w kategoriach przywołanego mechanizmu byłaby jednak zbyt prostym uproszczeniem. Po pierwsze – przymus wdrażania innowacji w środowisku instytucjonalnym rozwoju zrównoważonego musi opierać się na wiedzy i uwzględniać charakterystyki miejscowego kapitału naturalnego. Po drugie – przemiany współczesnej gospodarki wiejskiej kształtuje proces globalizacji. Jego oddziaływanie ma dwójaki charakter (Marini i Mooney 2006). Gospodarka zależna od struktur rynkowych ulega odmiejscowieniu.

Tabela 2. Czynniki wpływające na wzrost produkcji w gospodarstwach rolnych w opinii ich właścicieli

Czynnik	Wskazania w %	
	2014	2018
Dokupienie ziemi	46	64
Powiększenie stada	16	27
Zmiana kierunku produkcji	4	6
Zakup maszyn rolniczych	35	44
Zmiany w technologii produkcji	31	33
Specjalizacja i uproszczenie produkcji	-	15

Jednocześnie globalizacja tworzy przestrzeń dla rozwoju lokalnego (glokalizacja), wykorzystującego specyficzne, lokalne zasoby i kreującego lokalne nisze specjalizacyjne. Ich powstanie wymaga jednak umiejętności definiowania celów autonomicznych gospodarstw rolnych (Bisaga 2011) i rozwijania potencjału współpracy.

Nisze specjalizacyjne jako sposób na przewyższenie barier rozwojowych gospodarstw rolnych

Niemożność adaptacyjna do zachodzących zmian zewnętrznych może mieć wiele źródeł. W badaniach są one identyfikowane jako bariery rozwojowe. W opinii badanych są to ograniczenia wewnętrzne i zewnętrzne (zob. tab. 3).

Zarówno ograniczenia zewnętrzne, jak też wewnętrzne, mają charakter trwały. Wśród barier zewnętrznych badani rolnicy wymieniają: wadliwą politykę państwa, niestabilne ceny, nieopłacalność produkcji. Ograniczenia wewnętrzne dotyczą głównie braku środków finansowych na rozwój i braku następcy.

Na podstawie opinii rolników w edycji badań z 2018 r. zidentyfikowano także zagrożenia dla rozwoju rolnictwa w regionie opolskim:

- 1) wysokie ceny ziemi – 85% wskazań
- 2) depopulacja obszarów wiejskich – 44%
- 3) starzenie się kierowników gospodarstw rolnych – 32%
- 4) słabe wsparcie gospodarstw rolnych w województwie opolskim na poziomie krajowym – 18%
- 5) brak regionalnej strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich – 16%
- 6) słaba siła przetargowa regionalnych organizacji rolników i producentów rolnych – 16%
- 7) słabe wsparcie rozwoju obszarów wiejskich na poziomie regionalnym – 12%

Czynniki związane z zarządzaniem rozwojem rolnictwa na poziomie regionalnym znajdują się na ostatnich miejscach rankingu. Są one jednak wymieniane jako znaczące, szczególnie w gospodarstwach prężnych ekonomicznie.

Tabela 3. Bariery rozwoju gospodarstw rolnych w opinii badanych rolników

Bariery	Miejsce w rankingu (według liczby wskazań)	
	2014	2018
Wadliwa polityka państwa	1	2
Nieopłacalność produkcji	2	2
Wygórowane podatki	4	4
Niekorzystne kredyty	5	5
Niestabilne ceny	1	1
Brak środków finansowych na rozwój	3	3
Słabe gleby w gospodarstwie	6	8
Brak następcy	7	6
Wypalenie zawodowe	-	7

Bariery rozwojowe identyfikowane zarówno na poziomie gospodarstw, jak również regionu, wymuszają poszukiwanie strategii dostosowawczych. W edycjach badań do 2014 r. zmiany w organizacji gospodarstw polegały głównie na upraszczaniu produkcji. Jednocześnie zmniejszała się liczba gospodarstw ze zwierzętami. W badaniach z 2018 r. stwierdzono odradzanie się gospodarstw dwu- i wielokierunkowych. Drugi kierunek najczęściej wiąże się jednak z innowacyjną specjalizacją. W gospodarstwach roślinnych jest to np. uprawa soi, ziemniaków na chipsy. W gospodarstwach ze zwierzętami następuje zmiana z produkcji trzodowej na produkcję bydła opasowego, albo ukierunkowanie gospodarstwa trzodowego na hodowlę prosiąt. Takie strategie rozwoju są charakterystyczne dla gospodarstw o średniej wielkości obszarowej i są odpowiedzią na wysokie ceny ziemi w regionie.

Instytucjonalne bariery rozwoju towarowych gospodarstw rolnych w województwie opolskim

Imperatyw wydajności i konkurencyjności rolnictwa europejskiego w warunkach globalizacji jest założeniem *a priori* jego rozwoju. W opracowaniu wskazano już, że dokonujące się procesy modernizacyjne w gospodarstwach rolnych są źródłem zakorzenienia tego imperatywu w strukturach organizacyjnych i strukturach zarządzania badanych gospodarstw. Można postawić tezę, że jest to następstwo transformacji WPR z polityki branżowej w politykę terytorialną (Sokołowska i Bisaga 2016). Na kształt decyzji alokacyjnych dotyczących zasobów gospodarstw rolnych ma wpływ wiele czynników. Wyniki badań przedstawione we wcześniejszych punktach opracowania pokazują, że właściciele gospodarstw uznających swoje jednostki produkcyjne za rozwojowe cechuje dynamiczne podejście do wydajności gospodarowania.

W ujęciu statycznym wydajność jest wskaźnikiem produktywności zasobów (ziemi, pracy, kapitału). W ujęciu dynamicznym poprawa wydajności zależy od czynników egzogenicznych wobec gospodarstw rolnych, które jednak w przypadku wspólnej polityki rolnej mają sprawić, że rozwój gospodarstw będzie zakorzeniony terytorialnie. W analizie tych uwarunkowań coraz częściej podejmowany jest problem zależności między strukturami współzarządzania (*governance*) a efektywnością rolnictwa w skali międzynarodowej (Lio i Liu 2008, Kulawik 2010). Drugim obszarem, w którym dyskutowana jest ta kwestia jest poszukiwanie przyczyn dywergencji rozwoju rolnictwa w polskich regionach (Czudec i in. 2008; Kołodziejczyk 2015; Sokołowska i Bisaga 2015). W prezentowanych badaniach rolnicy mieli ocenić, z wykorzystaniem skali punktowej, wpływ organizacji otoczenia rolnictwa na ich rozwój. W badaniach z 2014 r. wpływ struktur zarządzania na rozwój posiadanych jednostek produkcyjnych dostrzegало 87% ankietowanych. W 2018 r. ich liczba zmniejszyła się do 75%. Struktury zarządzania w ujęciu terytorialnym obejmują nie tylko instytucje stanowione, ale również takie, które powstają oddolnie. Ranking siły oddziaływania różnych organizacji na rozwój gospodarstw rolnych zawiera tabela 4.

Uzyskane wyniki badań pokazują, że siła oddziaływania instytucji stanowionych jest większa niż instytucji powstających spontanicznie i różnych form samoorganizacji rolników. Może to świadczyć o różnej skuteczności tych instytucji w budowaniu sieci współpracy na obszarach wiejskich. Istotną kwestią jest zatem poznanie barier, które decydują o jakości współpracy ze strukturami współzarządzania.

Identyfikacja barier instytucjonalnych wpływających na efektywność adaptacyjną gospodarstw rolnych była przedmiotem badań ankietowych w województwie opolskim. Za główną przeszkodę współpracy z instytucjami rolnicy uznali nadmierną biurokratyzację (zob. tab. 5).

Potrzeba modernizacji gospodarstw wymaga wsparcia finansowego, które jest możliwe dzięki dobrze przygotowanym projektom w ramach PROW. Bez usług zastępstwa zarządczego, głównie ze strony doradców rolnych, większość kierowników gospodarstw miałaby duże trudności związane z przygotowaniem biznesplanów i wniosków o dotacje.

Brak umiejętności współpracy jest barierą wewnętrzną. W przypadku właścicieli gospodarstw rolnych z województwa opolskiego waga tej bariery systematycznie maleje

Tabela 4. Ranking siły oddziaływania organizacji otoczenia rolnictwa na rozwój gospodarstw rolnych w województwie opolskim

Instytucja/organizacja:	Miejsce w rankingu	
	2014	2018
Agencja Rynku Rolnego*	3	3
Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa	1	1
Ośrodki doradztwa rolniczego	2	2
Agencja Nieruchomości Rolnych*	5	4
Izba Rolnicza	8	7
Samorząd terytorialny	6	5
Związki branżowe	7	7
Grupy producenckie	4	6
Organizacje rolników Mniejszości Niemieckiej	10	10
Lokalne Grupy Działania	9	8
Lokalne sieci „dobrej żywności”	11	9

*od 1.09.2017r. połączenie zadań Agencji Nieruchomości Rolnych (ANR) i części zadań Agencji Rynku Rolnego (ARR) – utworzenie Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa (KOWR).

Tabela 5. Bariery współpracy rolników z instytucjami w opinii właścicieli gospodarstw rolnych z województwa opolskiego

Bariery	Wskazania w %*	
	2014	2018
Brak doświadczenia we współpracy z instytucjami	24	18
Utrudniony dostęp do instytucji	8	5
Brak zachęt do nawiązywania współpracy z instytucją	26	26
Słaba informacja o ofercie ze strony instytucji	38	34
Niedostosowanie oferty do potrzeb gospodarstwa	27	26
Brak osoby pierwszego kontaktu z rolnikiem	25	19
Wysokie koszty korzystania z usług	10	22
Nadmierna biurokracja	72	63

*możliwość wskazania trzech głównych barier.

(w 2014 r. była ona istotna dla 24% ankietowanych, a w 2018 r. – dla 18%). Wśród wskazujących na znaczenie tej bariery w 2018 r. 8% respondentów uznało ją za jedyną przeszkodę współpracy. Może to świadczyć o rosnącej potrzebie ustawicznego kształcenia i budowania zaufania do różnych systemów wiedzy eksperckiej. Inne bariery wskazywane przez rolników w 2018 r. dotyczą słabego zakorzenienia instytucji w lokalnych i regionalnych sieciach współpracy: słaba informacja o ofercie ze strony instytucji (34% wskazań), brak zachęt do nawiązywania współpracy z instytucją (26%), niedostosowanie oferty do potrzeb gospodarstwa (26%).

Prezentowane wyniki badań są istotne z uwagi na planowaną reformę WPR i zmianę interpretacji zasady pomocniczości. Zgodnie z propozycjami KE (EC 2017) to rządy krajowe mają przygotowywać plany strategiczne WPR tak, aby polityka rolna była bardziej zorientowana na wyniki i lepiej wykorzystywała lokalne i regionalne zasoby rozwojowe. Plany takie mogą być przygotowane jedynie przez wielopoziomowe struktury rządzenia (współzarządzania). Włączenie różnych instytucji, zarówno oddolnych, jak też stanowiących, do procesu programowania strategicznego w rolnictwie może zwiększyć skuteczność ich oddziaływania, a poprzez to poprawić efektywność adaptacyjną gospodarstw do zmieniających się warunków gospodarowania.

Wnioski

Główne wnioski, jakie można sformułować na podstawie dotychczasowych badań, to:

- 1) Potrzeba szerszego myślenia strategicznego o rozwoju gospodarstw rolnych, zarówno na poziomie krajowym, jak też regionalnym, przy zachowaniu dotychczasowych instrumentów modernizacji gospodarstw i obszarów wiejskich w ramach WPR. Na brak regionalnej strategii rozwoju rolnictwa, jako bariery jego rozwoju, wskazywało w 2018 r. 16% respondentów.
- 2) Jako rozwojowe są identyfikowane przez właścicieli te jednostki produkcyjne, które powiększają areał użytkowanej ziemi i są zdolne do inwestowania zgodnego z wymogami obecnego etapu modernizacji rolnictwa (zrównoważonej intensyfikacji rolnictwa).
- 3) Deficyt ziemi powoduje, że następuje zmiana strategii rozwojowych w towarowych gospodarstwach rolnych regionu opolskiego. Ich właściciele poszukują nowych (niszowych) specjalizacji w ramach inteligentnej dywersyfikacji produkcji.
- 4) Depopulacja obszarów wiejskich i starzenie się kierowników gospodarstw rolnych będzie stanowić coraz większe zagrożenie dla rozwoju rolnictwa w województwie opolskim.
- 5) Rolnicy dostrzegają istotny wpływ instytucji na rozwój ich jednostek produkcyjnych, głównie ARiMR i systemu doradztwa rolniczego.
- 6) Wszystkie instytucje działające w otoczeniu rolnictwa powinny uczestniczyć w strategicznym planowaniu jego rozwoju. Podniesie to skuteczność oddziaływania struktur współzarządzania na procesy modernizacyjne wdrażane w gospodarstwach rolnych.

Bibliografia

- Binswanger H.Ch.**, 2011, *Spirala wzrostu*, Wydawnictwo ZYSK I S-KA, Poznań.
- Bisaga A.**, 2011, *Cele autonomiczne gospodarstw rolnych podstawą transformacji ich tradycyjnych funkcji*, Roczniki Naukowe SERiA 13, 5, s. 9–14.
- Bisaga A., Sokołowska S., Szwiec P.**, 2010, *Endogenne i egzogenne warunki trwałego rozwoju towarowych gospodarstw rolnych regionu opolskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Cochrane W.W.**, 1979, *The Development of American Agriculture: A Historical Analysis*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Cork Declaration, 1996, *A Living Countryside. Conclusions of the European Conference of Rural Development*, Cork, Ireland, 7–9. November.
- Cork 2.0 Declaration, 2016, *A Better Life in Rural Areas, Luxembourg*. <https://enrd.ec.europa.eu> [dostęp: 07.08.2018].
- Czudec A., Kata R., Miś T., Zając D.**, 2008, *Rola lokalnych instytucji w przekształcaniach rolnictwa o rozdrobnionej strukturze gospodarstw*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- Czyżewski A.**, 2016, *Kwestia agrarna we współczesnej ekonomii – problemy i wyzwania*, [w:] P. Litwiniuk (red.), *Kwestia agrarna. Zagadnienia prawne i ekonomiczne*, Wydawnictwo FAPA, Warszawa, s. 441–460.
- Czyżewski A., Kułyk P.**, 2015, *Kwestia rolna od Aleksandra Czajanowa i Władysława Grabskiego po jej współczesne ujęcie*, Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 102, 1, s. 18–30.
- Deklaracja Warszawska dotycząca kluczowej roli Unii Europejskiej w rozwiązywaniu problemów bezpieczeństwa żywnościowego świata, 6.10.2011*, 2011, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, www.minrol.gov.pl [dostęp: 05.05.2017].
- Klepacki B.**, 1987, *Zasady wyboru próby do badań ekonomiczno-rolniczych*, Roczniki Naukowo-Rolnicze, seria G. Ekonomia Rolnictwa, 84, 3, s.137–152.
- Kołodziejczyk D.**, 2015, *Instytucjonalny wymiar procesu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*, Europa Regionum, 23, s. 77–86.
- Kulawik J.**, 2010, *Efektywność przedsiębiorstw wielkotowarowych w rolnictwie*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 3 (324), s. 4–63.
- Lio M., Liu M.-Ch.**, 2008, *Governance and Agricultural Productivity: A cross – national analysis*. Food Policy, 33, 6, s. 504–512.
- Marini M.B., Mooney P.H.**, 2006, *Rural economies* [w:] P.Cloke, T.Marsden, P.H.Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies*, Sage Publications, London-Thousand Oaks-New Delhi, s. 91–103.
- Podedworna H.**, 2014, *Gospodarka chłopska jako struktura długiego trwania*, Wieś i Rolnictwo, 2 (163), s. 47–56.
- Sokołowska S., Bisaga A.**, 2015, *Modernizacja gospodarstw rolnych w procesie endogenizacji rozwoju na przykładzie badań w regionie opolskim*, [w:] A. Czyżewski, B. Klepacki (red.), *Problemy rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej w pierwszej dekadzie członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 505–525.
- Sokołowska S., Bisaga A.**, 2016, *Wspólna Polityka Rolna i jej kapitał instytucjonalny w ocenie użytkowników towarowych gospodarstw rolnych regionu opolskiego*, Studia Obszarów Wiejskich, 42. s. 125–138.
- EC 2017, *The Future of Food and Farming*, COM (2017) 713 European Commission, Brussels.

Summary

The aim of the study is to identify changes in the organizational and production-related behaviours of commercial agricultural holdings' owners. Overcoming main developmental barriers is vital to building potentials of the agriculture and rural areas in the Opolskie Voivodeship. For the purpose of the study exogenous and endogenous factors have been considered, in particular: agricultural policy, multifaceted institutional environment, farmers' readiness to invest, changes in technology of production, search for specialization niches. The source of information was a questionnaire-based research conducted among the owners of agricultural holdings that cover the area of more than 10 hectares of arable land, whose produce is designed for the market. Having extended the research timespan (1992, 2000, 2004, 2008, 2014 and 2018), it can be concluded that the development of the commercial agricultural holdings in the region has clearly displayed attributes of stability. In 1992, 19% of the respondents perceived their holdings as developing, while in 2014 the number rose to 84% and 77% in 2018. Securing stability of agricultural holdings' growth is significant for integrated rural development. The holdings' owners consider the following to be the main external barriers: instability of prices and the state's faulty policy. On the other hand, respondents point to the following as the chief internal barriers: low profitability of production, shortage of means available for investment and lack of successors.

The major conclusion that can be drawn from conducted research proves the need of advancing broader strategic thinking on the development of agriculture and rural areas, both at national and regional scale.

Key words: family farms stability, barriers to development, specialization of production.